

IRENA PACZYŃSKA
Kraków

Obciążenia gospodarstw chłopskich w województwie krakowskim świadczeniami na rzecz państwa (1950–1955)

Przedmiotem moich rozważań są zmiany w systemie podatków i w zakresie świadczeń obowiązkowych, jakie państwo nakładało na rolników indywidualnych w okresie planu sześcioletniego. Zajął się też skutecznością ich poboru. Nie włączyłam natomiast w tok analizy problemów związanych z polityką podatkową i jej realizacją w sektorze spółdzielczości produkcyjnej.

W latach 1945–1950 obciążenia podatkowe nakładane na gospodarstwa wiejskie uległy głębokim przekształceniom. W kwietniu 1945 roku podatek gruntowy włączono do systemu podatków samorządowych¹. Miało to na celu ujednolicenie w kraju zasad jego poboru, a także finansowe zabezpieczenie kształtowanych w terenie struktur władzy (początkowo przewidywano pozostawienie 60 procent wpływów z tego podatku na potrzeby gminy). Podatek w 1945 i 1946 roku, według badań Reginy Winiewskiej, był słabo realizowany, bowiem główne znaczenie przywiązywano do świadczeń rzeczowych, obowiązujących do połowy 1946 roku².

Do stosunkowo mało efektywnego wykonywania podatku z pewnością przyczyniał się nieukształtowany do końca system jego poboru, zwłaszcza na ziemiach zachodnich i północnych (przyłączonych). Wydaje się także, że wobec natężenia walki z Polskim Stronnictwem Ludowym siły komunistyczne świadomie nie wywierały nacisku na pobór tego podatku i widziały celowość jego związania ze świadczeniami samorządowymi, nie chcąc poszerzać pola konfliktu ze wsią.

Od 1947 roku rola podatków ulegała stopniowej zmianie; coraz wyraźniej podporządkowywano je koncepcjom przebudowy ustroju. W wypadku podatku gruntowego zmiany polegały najpierw na włączeniu się państwa w nadzór nad jego wymiarem i poborem (powołanie wojewódzkich i powiatowych pełnomocników

¹ Dekret z 13 kwietnia 1945 roku o reformie samorządowego systemu podatkowego, Dz.U. 1945, nr 13, poz. 13, Por. też Dekret z dnia 20 marca 1946 roku o podatkach komunalnych, Dz.U. 1946, nr 19, poz. 128.

² R. Winiewska, *Obciążenia podatkowe gospodarstw chłopskich w Polsce w latach 1944–1955*, Warszawa 1961; Uchwała z 6 czerwca 1946 roku o zniesieniu świadczeń rzeczowych, „Rzeczpospolita”, 1946, nr 156, s. 1.

ządu ds. podatku gruntowego)³, zwiększaniu rozpiętości stawek podatkowych dla zaostżenia progresji podatkowej, szczególnie wobec gospodarstw większych, oraz zmianie stóp podatkowych. W rezultacie tych zmian wymiar podatku gruntowego w województwie krakowskim, określony dla 1947 roku na 44 mln zł, w 1948 wzrósł do 63,7 mln zł⁴. W 1947 roku wprowadzono obowiązek uiszczania podatku przez niektóre gospodarstwa w ziemiopłodach⁵, a w styczniu 1948 roku obowiązek uczestniczenia w Społecznym Funduszu Oszczędnościowym rolnictwa (SFO „B”), (w granicach do 45 procent wymiaru podatku gruntowego od gospodarstw o przychodowości rocznej odpowiadającej wartości 60 q żyta lub większej)⁶.

Zasadnicza reforma systemu podatkowego rozpoczęła się w drugiej połowie 1948 r. W odniesieniu do rolnictwa zmiany były konsekwencją nowej polityki rolnej określonej przez Komitet Centralny Polskiej Partii Robotniczej w 1948 roku (na lipcowym i sierpniowo-wrześniowym posiedzeniu). Według tezy Hilarego Minca (członka Biura Politycznego KC PPR i ministra przemysłu i handlu) zawartej w jego wystąpieniu z 3 września 1948 roku, podatek gruntowy oraz fundusz oszczędnościowy oraz kredyty (dla chłopów mało- i średniorolnych) powinny spełniać funkcję ograniczania wzrostu warstwy kapitalistów wiejskich i ich zysków⁷. W rezultacie system podatkowy miał się stać nie tylko fiskalnym, ale i politycznym narzędziem państwa, i zaczął odgrywać poważną rolę w procesie przekształceń ustrojowych wsi.

Wymiar podatku gruntowego w 1949 roku przez jeszcze silniejsze obciążenie gospodarstw większych miał temu sprzyjać. Zmianom w systemie podatkowym towarzyszył nacisk kładziony w polityce państwa wobec wsi na tworzenie spółdzielni produkcyjnych. Już łączny wymiar podatku gruntowego w województwie krakowskim w 1949 roku w porównaniu z 1948 rokiem zwiększył się o 8 procent – z 63,7 do 69,2 mln zł⁸, ale oznaczało to także zwiększenie obowiązku tzw. społecznego oszczędzania. Rok ten zapoczątkował proces ciągłego, silnego wzrostu łącznych obciążeń gospodarstw chłopskich i różnicowania tych obciążeń.

W 1950 roku w systemie wymiaru i nadzoru nad poborem podatków nastąpiły głębokie zmiany, wywołane przyspieszeniem przeobrażeń ustrojowych, reformą administracyjną, przekształcaniami centralnych urzędów. Ministerstwo Skarbu przekształcono w Ministerstwo Finansów, a jego kompetencje rozszerzono. Zniesiono izby skarbowe, a utworzone wydziały finansowe prezydium rad narodowych przejęły zadania izb skarbowych i biur pełnomocników rządu do spraw podatku gruntowego. Wydział Finansowy Prezydium WRN w Krakowie zorganizowano w czerwcu 1950 roku⁹.

³ Ustawa z 3 czerwca 1947 roku o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego, Dz.U. 1947, nr 43, poz. 224.

⁴ *Rocznik Statystyczny Finansów 1945–1967*, Warszawa 1968, s. 126.

⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z 9 lipca 1947 roku o obowiązku uiszczania przez niektóre gospodarstwa rolne podatku gruntowego w ziemiopłodach, Dz.U. 1947, nr 55, poz. 287.

⁶ Ustawa z 30 stycznia 1948 roku o obowiązku społecznego oszczędzania, Dz.U. 1948, nr 7, poz. 49.

⁷ H. Minc, *Bieżące zadania partii w zakresie polityki gospodarczej i społecznej na wsi. Referat wygłoszony na plenum KC PPR dnia 3 września 1948 roku*, „Nowe Drogi”, 1948, nr 11, s. 163–165. Por. też wypowiedzi w dyskusji, ibidem, s. 192 i in.

⁸ *Rocznik Statystyczny Finansów...*, s. 126.

⁹ Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej: AP), WRN 1951, Protokół (dalej: Prot.) 7 posiedzenia Prezydium WRN (dalej: PWRN) z 24 stycznia 1951 roku.

Sprawami podatków wiejskich zajmował się oddział Oddział Podatków Wiejskich (utworzony w ramach Wydziału Finansowego w sierpniu 1950 roku z biura Wojewódzkiego Pełnomocnika Rządu do spraw Podatku Gruntowego) oraz jego odpowiedniki w powiatach¹⁰. W sierpniu 1953 roku oddziały podatków wiejskich wydziałów finansowych prezydiów powiatowych rad narodowych przemianowano w inspekcje podatków wiejskich; nadto miały być utworzone dla wzmoczenia poboru podatku rejonów podatków wiejskich, obejmujące po około 5 gmin. Przewidywano utworzenie w województwie krakowskim 46 rejonów¹¹. Rozpoczęły one swoje czynności w połowie listopada, a kierowane były przez inspektorów rejonowych¹². Zmianom tym towarzyszyło zaostreżenie rygorów w ściąganiu podatków. Cele strategiczne polityki finansowej wobec indywidualnych gospodarstw chłopskich nie uległy zmianie, natomiast zwiększanie obciążeń spowodowało, że stały się one ostrym środkiem realizacji polityki państwa wobec wsi.

Podatek gruntowy został unormowany na nowo ustawą z czerwca 1950 roku (z mocą obowiązującą od 1 stycznia tego roku), a następnie dekretem z czerwca 1951 roku. Podstawą opodatkowania był przychód szacunkowy, osiągnięty z produkcji roślinnej i zwierzęcej, wyliczany w złotych dla bieżącego roku podatkowego, uzależniony od czterech kryteriów: okręgu gospodarczego, strefy ekonomicznej, rodzaju użytków rolnych oraz klasy ziemi. Każdy powiat, w zależności od poziomu urodzajów i innych czynników, podlegał zakwalifikowaniu przez Radę Ministrów do jednego z trzech okręgów gospodarczych, a każda gromada – przez Prezydium PRN – do jednej z czterech stref ekonomicznych. Uściślono także definicję gospodarstwa rolnego jako podmiotu opodatkowania, w celu przeciwdziałania podziałom gospodarstw rolnych stosowanym przez rolników dla uniknięcia progresji podatkowej¹³.

Najniższą stawkę podatku gruntowego w 1950 roku z 2 procent podniesiono latami 1951–1954 do 3, 6 i 10 procent, a w największych gospodarstwach do 25 procent, zaś wraz ze składką na SFO „B” do 47,5 procent (w 1952 roku składkę na SFO „B” włączono do podatku gruntowego). Wraz ze zmianami stawek podwyższano podstawę opodatkowania. W 1952 roku podniesiono ją w stosunku do przychodu ustalonego dla 1950 i 1951 roku o 60 procent, w 1953 roku o kolejne 15 procent, a w 1954 roku o 10 procent. W rezultacie progresja podatkowa, która miała stanowić główny środek walki z tzw. kułactwem, była dotkliwa dla wszystkich gospodarstw. R. Winiewska obliczyła, że między 1950 a 1953 rokiem opodatkowanie gospodarstw małorolnych wzrosło prawie pięciokrotnie, średnich – trzykrotnie, większych – prawie trzykrotnie¹⁴.

Duża progresja w podatku gruntowym, łącznie z wkładami na SFO „B”, i generalnie wysoki jego wymiar miały sprzyjać polityce kolektywizacji wsi. Spółdzielnie produkcyjne opodatkowywano znacznie łagodniej. Wysokość sumy podatków, którą należało ściągnąć w województwie, określało rozporządzenie Rady Ministrów.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ AP, WRN 1953, Prot. 39 posiedzenia PWRN z 24 sierpnia 1953 roku oraz uchwała nr 162.

¹² AP, WRN 1953, Prot. 5 posiedzenia PWRN z 11 grudnia 1953 roku oraz uchwała nr 298.

¹³ Ustawa z dnia 28 czerwca 1950 roku o podatku gruntowym, Dz.U. 1950, nr 27, poz. 250; Dekret z dnia 30 czerwca 1951 roku o podatku gruntowym, Dz.U. 1951, nr 38, poz. 283.

¹⁴ R. Winiewska, op.cit., s. 92–96 i n.

Z kolei w województwach rozkładano limity centralne na poszczególne powiaty. W Krakowie limit ten rozkładano tak, że ciężary podatkowe, a po wprowadzeniu obowiązkowych dostaw również ciężary z tego tytułu, były najwyższe w powiatach: Miechów, Dąbrowa Tarnowska, Tarnów, Bochnia. Podyktowane to było tym, że były to powiaty o najbardziej wydajnym rolnictwie i przeznaczone do szybkiej kolektywizacji. Wymiar podatku w terenie ustalany był w stosunku do planu wojewódzkiego¹⁵. W rezultacie o wysokości wymiaru podatku decydowały w dużym stopniu arbitralnie określone założenia administracji.

Tabela 1. Realizacja podatku gruntowego, opłaty elektryfikacyjnej oraz należności wobec Państwowego Funduszu Ziemi przez gospodarstwa indywidualne województwa krakowskiego w mln zł w latach 1951–1955

Należność	1951	1952	1953	1954	1955
Podatek gruntowy					
należność	126,2	231,2	309,5	290,9	302,6
wpływ	124,0	220,1	284,4	272,7	286,2
stopień realizacji w procentach	98,2	95,2	91,9	93,7	94,6
Państwowy Fundusz Ziemi					
należność	5,7	5,7	6,1	6,4	6,1
wpływ	4,9	5,1	4,5	5,3	4,8
stopień realizacji w procentach	85,9	89,4	73,7	82,8	78,7
Opłata elektryfikacyjna					
należność,	1,9	1,4	1,6	2,2	3,2
wpływ	0,2	1,2	1,0	1,2	2,1
stopień realizacji w procentach	10,5	85,7	62,5	54,5	65,6

Źródło: *Rocznik Statystyczny Finansów 1945–1967*, Warszawa 1968, s.126, 128, 130 oraz obliczenia własne.

Realizację ustawy z 1950 roku poprzedziła szacunkowa klasyfikacja gruntów, przeprowadzona na przełomie 1949/1950 roku w sposób przyspieszony przez administrację państwową i gminne komisje społeczne, najczęściej bez udziału fachowców. Klasyfikacja ta miała miejsce nawet tam, gdzie wcześniejsze klasyfikacje gleboznawcze określiły klasy ziemi. Stała się ona głównym przedmiotem chłopskich skarg i protestów, ze względu na dowolne szacunki, a przede wszystkim zawyżanie dotychczasowych klas ziemi (nawet o 2 klasy). Szczególnie jaskrawo zawyżano klasyfikację gruntów w okręgach, w których przewidywano intensywny rozwój kolektywizacji, i w większych gospodarstwach. W województwie krakowskim dotyczyło to zwłaszcza klasyfikacji gruntów przeprowadzonej w powiatach: Dąbrowa Tarnowska, Tarnów (oba te powiaty posiadały przedwojenną mapę gleboznawczą), Bochnia, Brzesko, Chrzanów, Miechów, Nowy Sącz, Oświęcim, Wadowice. Wśród rolników tych powiatów panowało powszechne przekonanie, że klasyfikację przeprowadzono w ten sposób celowo, aby zmusić ich do wstępowania do spółdzielni produkcyjnych. Tylko do połowy maja 1952 roku w Krakowskim złożono ponad 12,7 tys. skarg w prezydiach rad narodowych i w Ministerstwie Rolnictwa. Zażalenia rozpatrywano do połowy 1952 i ponownie od sierpnia 1954 roku w przypad-

¹⁵ Por. np. AP, WRN 1951, Prot. 65 posiedzenia PWRN z 11 września 1951 roku oraz zał. 8.

kach, kiedy zachodziła rażąca różnica klas pomiędzy klasyfikacją społeczną a faktycznym stanem. Do szerszej rewizji klasyfikacji przystąpiono dopiero w 1957 roku¹⁶.

Inny rodzaj obciążeń finansowych gospodarstw chłopskich stanowiły opłaty elektryfikacyjne oraz na rzecz Państwowego Funduszu Ziemi. Nie miały one charakteru powszechnego. Opłatę elektryfikacyjną płacili chłopi, których gospodarstwa objęto powszechną elektryfikacją kraju, opłatę na PFZ – ci, którzy otrzymali ziemię z reformy rolnej. Opłaty te były regulowane słabiej niż należności z tytułu podatku gruntowego (por. tab. 1). Zwłaszcza zwraca to uwagę w wypadku opłat elektryfikacyjnych.

Obowiązkowe i powszechne były natomiast ubezpieczenia majątkowe, które w okresie realizacji planu sześcioletniego ze względu na zróżnicowanie składek (od 1949 roku wprowadzono dodatki do składki ubezpieczeniowej dla gospodarstw większych) były silnie podporządkowane ogólnym celom polityki rolnej i ekonomiczno-społecznej państwa¹⁷. Opłaty z tytułu ubezpieczeń obrazuje tabela 2. Zamieszczone w niej dane dotyczą tylko 1955 roku, *Rolniczy Rocznik Statystyczny 1945–1965* (Warszawa 1966) nie zamieszcza danych za lata poprzednie.

Tabela 2. Obowiązkowe ubezpieczenia w województwie krakowskim w 1955 roku

Wyszczególnienie	Wykonanie ubezpieczeń			
	budynków	gospodarstwa, które ubezpieczyły		bydła, koni
		mienie ruchome	uprawy od gradobicia oraz powodzi	
Liczba ubezpieczonych	671133	332797	329570	679117
Składka przypisana w tys. zł	29167	16842	6510	33355
Liczba odszkodowań	1154	4980	11810	17522
Odszkodowania w tys. zł	6059	9145	5493	23903

Źródło: *Rolniczy Rocznik Statystyczny 1945–1965*, Warszawa 1966, s. 274–282.

W sprawozdaniach kierowanych przez Oddział Podatków Wiejskich WRN w Krakowie do Ministerstwa Finansów i zaleceniach Ministerstwa Finansów Departament Podatków Wiejskich, a także w sprawozdaniach z realizacji podatku gruntowego rozpatrywanych na posiedzeniach Prezydium WRN w Krakowie brak jest dowodów zainteresowania sytuacją rolników, warunkami i poziomem produkcji, natomiast widoczne jest skoncentrowanie uwagi tych organów administracji na zadaniu ściągnięcia za wszelką cenę należności. Podobny był stosunek do tych spraw Egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Chłopów traktowano jako opornych przeciwników, jeśli nie wrogów, których należy zmusić do uiszczenia podatków.

W 1951–1952 roku Ministerstwo Finansów utrzymywało w pełni zalecenia bez-

¹⁶ AP, WRN 1952, Prot. 13 posiedzenia PWRN z 3 czerwca 1952 roku. Por. także AP, WRN 1956, Prot. 16, 18, 41 posiedzenia PWRN z 11, 19 kwietnia, 21 września 1956 roku; WRN 1957, Prot. 7 posiedzenia PWRN z 28 marca 1957 roku.

¹⁷ I. Bołkowiak, *Polityka finansowa w stosunku do gospodarki nieuspołecznionej i ludności w okresie wstępnego uprzemysłowienia w Polsce*, Warszawa 1978, s. 159.

względnej egzekucji podatków i zaległości, nie licząc się z postępującą ruiną gospodarstw, szczególnie większych. Traktowano ściąganie należności podatkowych i innych zobowiązań jak kampanię wojenną.

W lutym 1952 roku zastosowano charakterystyczną dla tamtych lat formę dopingu. Na wniosek Zarządu Głównego Związku Zawodowego Pracowników Finansowych podjęto w całym kraju współzawodnictwo pomiędzy oddziałami podatków wiejskich w ściągłości podatków. Krakowski oddział współzawodniczył z katowickim, przy czym brano pod uwagę stan wpływów na dzień 20 marca 1952 roku¹⁸.

W 1953 roku podjęto próbę likwidacji narastających zaległości podatkowych i poprawienia ściągłości podatku za poprzedni rok. Ustalono, że obciążenia zadłużeniowe zostaną podatnikom anulowane pod warunkiem wywiązania się z zobowiązań za 1952 roku (z czego skorzystało około 1/5 gospodarstw znajdujących się w takiej sytuacji). Związane to było ze zwiększającą się liczbą gospodarstw, które nie były w stanie wywiązać się z narastających obciążeń (gospodarstwa te zaczęto nazywać w żargonie politycznym „trupami gospodarczymi”).

W 1950 roku w miejsce podatku gruntowego uiszczanego w naturze przez część gospodarstw (dotyczyło to gospodarstw większych) wprowadzono powszechny, planowy skup zboża. Wiązało się to z planowymi przedsięwzięciami inwestycyjnymi w przemyśle i dążeniem do wzmocnienia kontroli państwa nad aprowizacją ludności. Planowy skup zboża zarządzano na podstawie okólnika Rady Ministrów z 8 marca 1950 roku, a następnie uchwały Prezydium Rządu z 17 czerwca 1950 roku. Uchwała przewidywała skupienie w województwie krakowskim ze zbiorów 1950 roku 30 320 t zbóż; w październiku limit ten podniesiono o 3213 t¹⁹. W roku następnym tzw. planowy skup zbóż i ziemniaków regulowały już dekrety²⁰. Wprowadzeniu tej formy skupu towarzyszyły zebrania agitacyjne, specjalna akcja propagandowa prowadzona przez „Gazetę Krakowską”, a od października–listopada 1950 roku „wzmóżona akcja poboru”. Od jesieni 1950 roku do akcji włączono funkcjonariuszy urzędów bezpieczeństwa, wobec konieczności – jak uzasadniano tą decyzję – wzmocnienia walki „z dywersyjną działalnością kułaków i uprawianym przez nich sabotażem akcji skupu”²¹. Planowy skup oznaczał wprowadzenie przymusu sprzedaży zbóż. W stosunku do uchylających się przewidywano sankcje karno-administracyjne.

Wobec małej efektywności tej formy skupu, a przede wszystkim wobec pogor-

¹⁸ AP, WRN 1952, Prot. 13 posiedzenia PWRN z 26 lutego 1952 roku.

¹⁹ AP, WRN-11, Prot. 14 posiedzenia PWRN z 14 marca 1950 roku; AP, WRN 1950, Prot. 18 oraz 52 posiedzenia PWRN z 11 sierpnia i 30 października 1950 roku.

²⁰ Dekret z 23 lipca 1951 roku o planowym skupie zboża, Dz.U. 1951, nr 3, poz. 297; Dekret z dnia 8 października 1951 roku o zabezpieczeniu dostaw ziemniaków ze zbiorów 1951 roku, Dz.U. 1951, nr 52, poz. 368. Sprawy skupu znalazły się w gestii Centralnego Urzędu Skupu i Kontraktacji, a następnie Ministerstwa Skupu. W Krakowie ekspozyturę wojewódzką CUSiK zorganizowano w połowie czerwca 1951 roku.

²¹ AP, WRN 1950, Prot. 42 oraz 68 posiedzenia PWRN z 6 października i 30 listopada 1950 roku; A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. 1, Warszawa 1996, s. 354, 368. W protokole z posiedzenia Prezydium WRN z 6 października 1950 roku zanotowano, że w województwie krakowskim „ujawniono 14 500 gospodarstw kułackich”. Mieszkańcy wsi tzw. planowy skup zboża łączyli ze wzrostem napięcia międzynarodowego i możliwością wybuchu wojny. Por. też: Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), PZPR 237/VII-127, Meldunki z terenu, 20, 23 października 1951 roku.

szenia się sytuacji na rynku żywnościowym i w aprowizacji miast, wprowadzono w 1952 roku obowiązkowe dostawy: zwierząt rzeźnych, mleka, zbóż oraz ziemniaków²². Wprowadzaniu obowiązkowych dostaw towarzyszyły, podobnie jak tzw. planowemu skupowi, specjalnie organizowane zebrania mieszkańców wsi, zwłaszcza masaowo zwoływane w lutym i maju 1952 roku²³.

W październiku 1951 roku zastosowano pierwsze sankcje wobec tych którzy nie wywiązali się z tzw. planowego skupu zbóż. 24 października przeprowadzono np. „przykładowe” rozprawy w Miechowie i Żarnowcu „nad opornymi kułakami”. Na rozprawę sądową w Żarnowcu ściągnięto z okolicznych gmin około 350 chłopów. W rezultacie w gminie tej prawie dwukrotnie zwiększyła się ilość odstawianego zboża²⁴.

Dostawy obowiązkowe (podobnie jak tzw. planowy skup) były swoistym podatkiem w naturze, ze względu na różnice w poziomie cen na te same produkty dostarczane państwu w ramach dostaw i w ramach skupu ponadobowiązkowego²⁵ (lub upływniane w obrocie wolnorynkowym, silnie wówczas ograniczonym). Właśnie system dostaw obowiązkowych był zasadniczym sposobem gromadzenia środków aprowizacyjnych i surowców pochodzenia rolniczego dla potrzeb przemysłu; także w dużej mierze umożliwiał państwu akumulację środków finansowych na rzecz industrializacji²⁶. Już w 1952 roku rozpiętość wzmiankowanych cen była bardzo duża, a sytuacja w tym zakresie uległa dalszym, niekorzystnym zmianom po regulacji cen i płac, wprowadzonej uchwałą Rady Ministrów z 3 stycznia 1953 roku i połączonej z likwidacją zaopatrzenia kartkowego. Nadała ona dostawom obowiązkowym jeszcze wyraźniejsze cechy obciążenia fiskalnego (w 1953 roku ceny skupu wolnego były około trzy razy większe niż ceny wyznaczone dla obowiązkowych dostaw)²⁷. Regulacja pogarszała nadto relacje cen artykułów nabywanych i zbywanych przez wieś (ze względu na podwyżkę cen artykułów przemysłowych). W 1952 i 1953 roku obciążenia podatkowe, a w 1953 roku – z tytułu obowiązkowych dostaw, były najwyższe; w 1954 i 1955 roku kontyngenty pozostały na poziomie niezmiennym.

²² Ustawa z dnia 15 lutego 1952 roku o obowiązkowych dostawach zwierząt rzeźnych, Dz.U. 1952, nr 8, poz. 46; Dekret z dnia 24 kwietnia 1952 roku o obowiązkowych dostawach mleka, Dz.U. 1952, nr 22, poz. 142; Ustawa z dnia 10 lipca 1952 roku o obowiązkowych dostawach zbóż, Dz.U. 1952, nr 32, poz. 214; Dekret z dnia 28 sierpnia 1952 roku o obowiązkowych dostawach ziemniaków, Dz.U. 1952, nr 37, poz. 255.

²³ AAN, PZPR 237/VII-128129, Meldunki z terenu, 18, 21, 26 lutego oraz 7 maja 1952 roku. Jesienią 1951 roku na podstawie rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów i Ministra Sprawiedliwości z 19 października 1951 roku wprowadzono przyspieszone postępowanie karno-administracyjne w sprawach o wykroczenia przeciwko postanowieniom dekretów o planowym skupie zbóż i zabezpieczeniu dostaw ziemniaków (Dz.U. 1951, nr 54, poz. 380). Obowiązywało ono przez sześć miesięcy.

²⁴ AAN, PZPR 237/VII-127, Meldunki z terenu, 26 października 1951 roku.

²⁵ E. Sackiewicz, *Rozwój rynku zbożowego w Polsce*, Warszawa 1962, s. 222, podaje, że chłopu za 1 q pszenicy płacono w ramach obowiązkowych dostaw w 1952 roku – 99,70, w 1953 – 94,78, w 1954 – 97,63 zł, a ponadobowiązkowych, odpowiednio: 299, 319,70, 329,77, 322,40 zł. Autor ten wymienia także ceny innych produktów rolnych, zbywanych w ramach dostaw obowiązkowych i ponadobowiązkowych.

²⁶ J. Kaliński, *Polityka gospodarcza Polski w latach 1948–1956*, Warszawa 1987, s. 164–165.

²⁷ I. Bolkowiak, op. cit., s. 123, 126 i nast. Według obliczeń Z. Kozłowskiego (*Obowiązkowe dostawy w Planie Sześcioletnim*, Warszawa 1965, s. 73–89), objęły one: 90 procent produkcji towarowej zbóż, 71 procent ziemniaków, 50 procent żywca. R. Winiewska, op.cit., s. 127–132, podaje niższe wskaźniki.

Wprowadzone w 1953 roku zamienniki za produkty objęte obowiązkowymi dostawami miały złagodzić negatywne oddziaływanie systemu dostaw obowiązkowych na produkcję rolniczą, stworzyć gospodarstwu możliwość specjalizacji i większego wyboru dróg rozwoju²⁸.

Duże obciążenia podatkowe i z tytułu obowiązkowych dostaw, w połączeniu z zakłóceniami w produkcji rolnej i napięciami społecznymi na wsi, powodowały zaległości w realizacji świadczeń. Na przykład według informacji Andrzeja Grzybowskiego, wojewódzkiego pełnomocnika Centralnego Urzędu Skupu i Kontraktacji na województwo krakowskie, przedstawionej na posiedzeniu Prezydium WRN 2 lutego 1953 roku, w województwie zalegało w styczniu 1953 roku z dostawami zboża około 25 tys. gospodarstw, żywca – około 57 tys. mleka – około 160 tys., na objętych dostawami ponad 268 tys. gospodarstw²⁹.

W 1953 roku obowiązkowe dostawy wykonano w województwie krakowskim z trudem i przy zastosowaniu presji wywieranej środkami administracyjnymi, politycznymi i propagandowymi. Najgorzej realizowane były w powiatach: miechowskim, brzeskim i tarnowskim, w których obciążenia były największe. Szeroko stosowano w tym roku różne formy psychologicznego nacisku na krakowską wieś. W informacji dotyczącej tej kwestii napisano:

„We wszystkich powiatach stosuje się w szerszym niż dotychczas stopniu propagandę wizualną gazetki, błyskawice, tablice z nazwiskami przodujących i opornych chłopów, karykatury. Coraz lepiej włączają się do pracy radiowęzły”³⁰.

W 1954 roku obowiązkowe dostawy wykonano w 91,2 procent. Był to jeden z wyższych wskaźników w kraju (jedynie w województwie katowickim, wtedy stalinogrodzkim, osiągnięto wyższy procent wykonania – 97,7 procent)³¹.

Niewywiązanie się rolników z obowiązkowych dostaw było karane. Przewidywano ściąganie należności w trybie karno-administracyjnym, karę grzywny do 3000 tys. zł, a za „złośliwe” uchylenie się od świadczeń karę więzienia do 3 lat lub aresztu. Stosowano także przede wszystkim w stosunku do gospodarstw bogatszych przymusowe zwózki płodów rolnych do punktów skupu, przymusowe omłoty. Polityka karania chłopów zalegających z dostawami ewoluowała. W 1951–1952 roku preferowano masowe karanie i pokazowe procesy, na które zwożono rolników z okolicznych gromad. W 1952 roku zalecono karanie wybranych dla przykładu osób oraz wzmocnienie oddziaływania propagandowego; postępowanie karno-administracyjne miało być stosowane „jedynie wobec opornych kułaków i złośliwie uchylających się od obowiązków gospodarzy”. Po gwałtownym załamaniu się opłacania podatków i dostaw jesienią 1952 roku zaostrożono rygory.

Późnym latem 1953 roku II Zespół Prezydium Rady Ministrów przeprowadził w województwie krakowskim kontrolę pracy kolegów karno-administracyjnych, działających przy prezydiach powiatowych rad narodowych. Po przeprowadzonej kontroli znacznie zmieniono ich obsadę. Przeorganizowane personalnie kolegia jesienią 1953 roku szeroko stosowały przyspieszone postępowania karno-administra-

²⁸ I. Bolkowskiak, op.cit., s. 123–124, 131–132, 166–167.

²⁹ AP, WRN 1953, Prot. 4 posiedzenia PWRN z 2 lutego 1953 roku.

³⁰ AAN, PZPR 237/VII-135, Meldunki z terenu, 26 października 1953 roku.

³¹ AP, WRN 1954, Prot. 36 i 37 posiedzenia PWRN z 14, 21 sierpnia 1954 roku.

cyjne, wprowadzone decyzją Prezydium WRN z 9 października 1953 roku. Prowadzenie spraw w tym trybie pociągało za sobą natychmiastowe wykonanie orzeczonej kary, a w wypadku nieuiszczenia grzywny w ciągu 7 dni – dotkliwszą formę represji, mianowicie areszt. Miało to na celu, jak napisano w uchwale Prezydium WRN z 9 października 1953 roku

„(...) wykorzystanie przyspieszonego postępowania karno-administracyjnego w sposób zapewniający skuteczną walkę z elementami kułacko-spekulacyjnymi oraz pełną mobilizację wsi do wykonania obowiązkowych dostaw zboża”³².

W 1954 roku wzmożono „dyscyplinę obowiązkowych dostaw” i nasilono sankcje karne w stosunku do „opornych”; ponownie wprowadzono przyspieszone postępowanie karno-administracyjne najpierw w powiecie miechowskim, a następnie w innych powiatach województwa³³.

W latach 1952–1955 kolegia karno-administracyjne ukarały w Polsce 574,3 tys. zalegających z dostawami chłopów. W stosunku do około 15 tys. rolników, którzy nie mogli zapłacić orzeczonej kary, zasądzono kary aresztu³⁴. Sankcje w odniesieniu do chłopów województwa krakowskiego prezentuje tabela 3.

Tabela 3. Liczby osób objętych sankcjami z powodu niewykonania obowiązkowych dostaw zbóż w województwie krakowskim w latach 1952–1954 (według danych Prokuratury Generalnej)

Rodzaj represji	1952	1953	do 20 X 1954
Objęto wnioskami do kolegiów karno-administracyjnych prezydiów powiatowych rad narodowych	3252	2573	4600
Ukarano grzywną orzeczeniem kolegiów karno-administracyjnych	1727	1342	2169
Wywiązało się z dostaw po ukaraniu przez kolegia	1383	938	1029
Skierowano wnioski do MO celem wykonania aresztu	–	508	1062
Wezwano do prokuratury	94	1799	1126
Wywiązało się z dostaw po wezwaniu do prokuratury	51	1833	1062
Aresztowano na podstawie decyzji prokuratury	7	R 179	1062
Skierowano do sądu	1298	–	–
Skazano wyrokiem sądu	261	23	1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: AAN, PZPR 237/VII-127-135. Meldunki z terenu.

Całe społeczeństwo, w tym oczywiście mieszkańcy wsi, obciążone zostało nadto przeprowadzonymi w krótkich odstępach czasu konsekwencjami trzech operacji finansowych: wymiany pieniędzy (ustawa z 28 października 1950 roku)³⁵, subskry-

³² AP, WRN 1953, Prot. 47 posiedzenia PWRN z 9 października 1953 roku oraz uchwała nr 245.

³³ AP, WRN 1954, Prot. 36 i 38 posiedzenia PWRN z 14 i 31 sierpnia 1954 roku oraz uchwały nr 241 i 244.

³⁴ A. Dobiszewski, *Kolektywizacja wsi polskiej 1948–1956*, Warszawa 1993, s. 87–86.

³⁵ Por. I. Paczyńska, *Realizacja reformy pieniężnej jesienią 1950 r. w województwie krakowskim*, „Studia Historyczne”, 1992, z. 1, s. 69–87.

pcji Narodowej Pożyczki Rozwoju Sił Polski (dekret z 18 czerwca 1951 roku)³⁶ oraz reformy cen i płac (uchwała z 3 stycznia 1953 roku)³⁷. Miały one na celu ograniczenie siły nabywczej ludności oraz jej zasobów gotówkowych.

W latach 1949–1955 obciążenia wsi nabrały charakteru politycznego – miały ograniczać i wypierać kapitalizm ze wsi i przyspieszać przebudowę ustroju rolnego. Rolnictwo, poprzez funkcjonujący w analizowanym okresie system podatku gruntowego, innych obowiązkowych opłat i zwłaszcza obowiązkowych dostaw, stało się ważnym źródłem wewnętrznej akumulacji środków finansowych na rzecz rozbudowy przemysłu w ramach planu sześcioletniego.

Łączne obciążenia rolników z tytułu podatków, obowiązkowych dostaw i innych zobowiązań były tak wysokie, że nastąpiło zahamowanie procesów inwestycyjnych na wsi. Dochody z gospodarstw z reguły nie mogły zapewnić reprodukcji rozszerzonej, a w części gospodarstw następowało załamanie produkcji. Dopiero w końcu 1953 i 1954 roku zaczął się powolny odwrót od zgubnej dla rolnictwa i wsi polityki.

Fiskalizm miał być narzędziem skutecznie służącym przekształcaniu struktury ekonomicznej i społecznej wsi. W istocie rzeczy stosowana polityka prowadziła przede wszystkim do rujnowania większych gospodarstw, a różnicowanie obciążeń w zależności od arealów gospodarstw nie spełniło, wbrew oczekiwaniom władz, istotniejszej roli w przymuszaniu chłopów do wstępowania do spółdzielni produkcyjnych.

³⁶ Też e, *Krajowa Pożyczka Wewnętrzna 1951 r. i jej realizacja w województwie krakowskim*, „Studia Historyczne”, 1992, z. 4, s. 527–549.

³⁷ Uchwała Rady Ministrów w sprawie zniesienia bonowego zaopatrzenia, regulacji cen, ogólnej podwyżki płac i zniesienia ograniczeń w handlu nadwyżkami produktów rolniczych, „Trybuna Ludu”, 1953, nr 4.